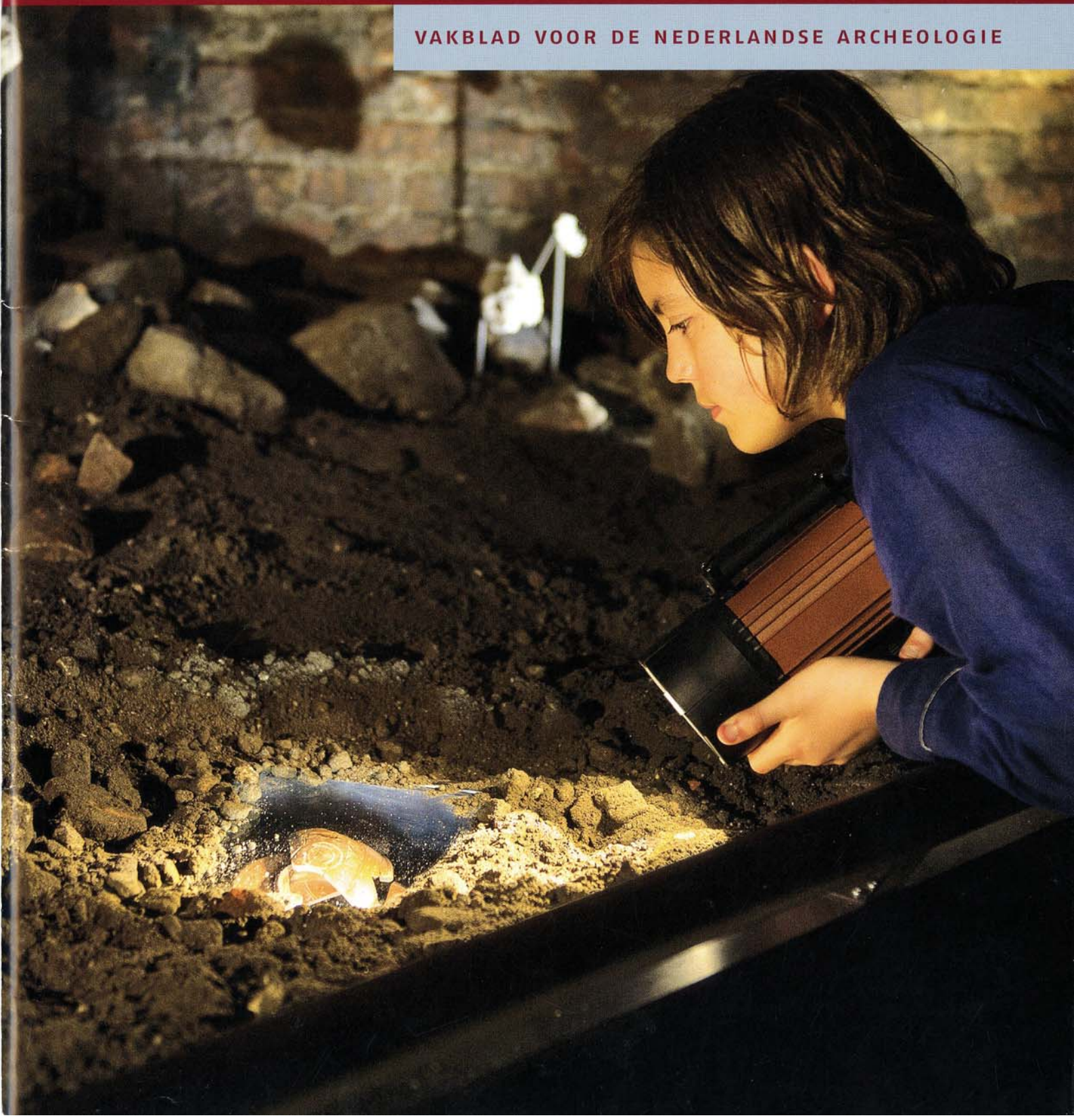

ARCHEO

brief

De laat-Romeinse goudschat van Echt ■ Een vergeten oorlog.
Engelse en Russische soldaat uit 1799 ■ De Apenstert. Een middel-
eeuwse straat in Zutphen ■ Arnhems strijdtoneel. Archeologisch en
explosievenonderzoek gecombineerd ■ Nieuwe exposities: Limburgs
Museum en DOMunder ■ De driedubbele bodem van Flevoland. Een
Romeinse wachttorens in het Kotterbos?

VAKBLAD VOOR DE NEDERLANDSE ARCHEOLOGIE

De laat-Romeinse goudschat van Echt en het einde van het Romeinse gezag in Nederland

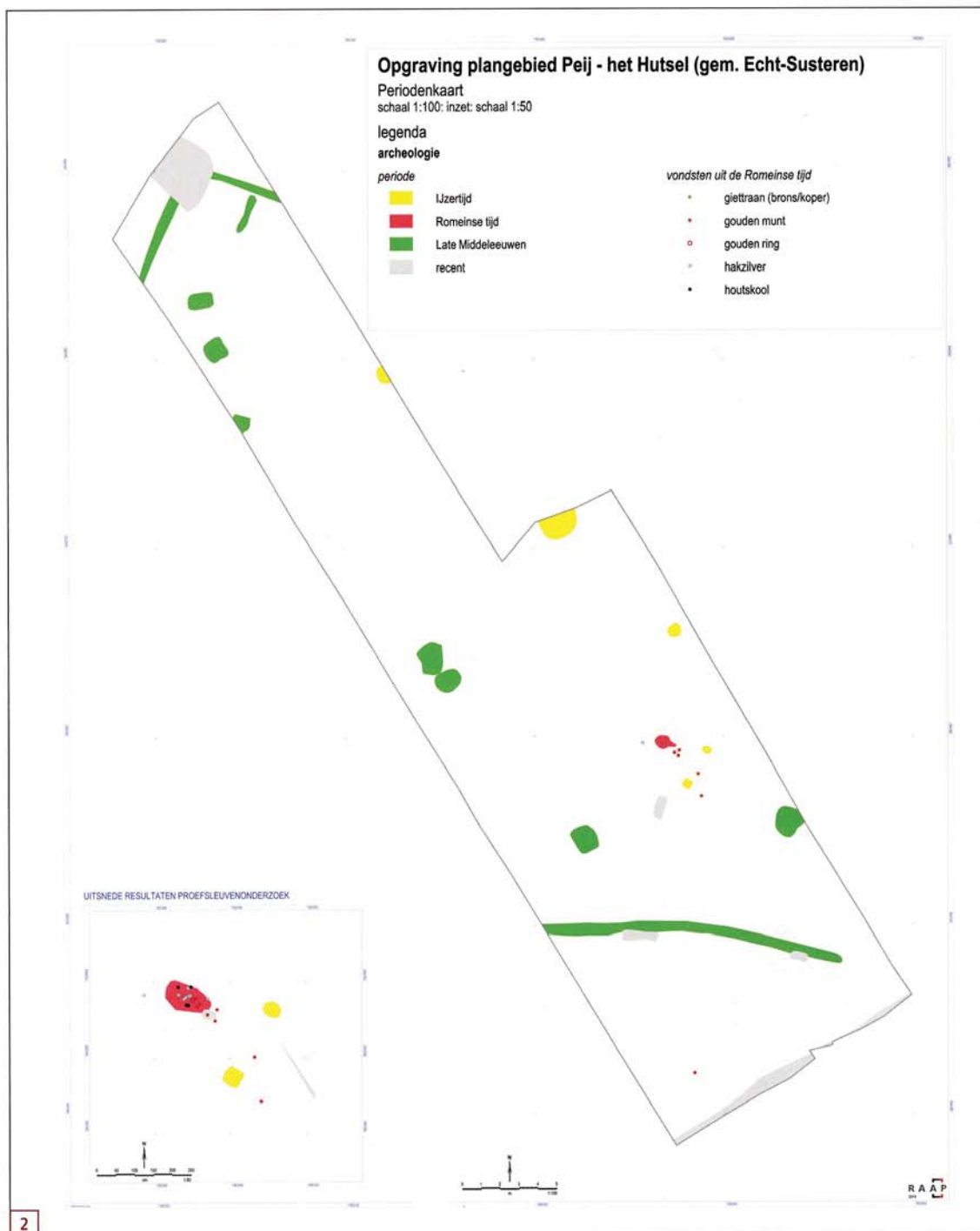
Op 25 april van dit jaar werd in het Limburgs Museum in Venlo een nieuwe schatvondst gepresenteerd aan de pers, bestaande uit gouden munten (solidi) en een aantal stukken 'hakzilver'. De schat was enkele weken daarvoor opgegraven in Echt (gemeente Echt-Susteren). In dit artikel wordt een toelichting gegeven op de schat, de context en de wetenschappelijke betekenis ervan.¹

Ontdekking van de schat

In 1990 vond een landbouwer uit Echt tijdens het werk op zijn akker met het blote oog twee gouden munten. Een goudstuk viel ter plekke weer uit zijn hand en kon ondanks verwoed zoekwerk niet worden teruggevonden. Begin 2014 ging de grondeigenaar Ger Boonen met zijn neefje terug naar de vondstplek en vond met een metaaldetector vijf nieuwe goudstukken. De vondst werd gemeld aan professionele archeologen, waarna in een samenwerkingsverband van RAAP, de Vrije Universiteit en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed ter plekke een waardestellend onderzoek werd uitgevoerd. Het doel was vooral om informatie te vergaren over de oorspronkelijke archeologische context van de muntvondsten.

Het archeologische onderzoek

Bij het veldonderzoek op de vondstplek van de eerste munten is in totaal een vlak van circa 60 bij 15 meter opengelegd en onderzocht. Daarbij kwam onder een akkerdek van ongeveer 35 centimeter een ovale kuil van zo'n 80 centimeter lengte en een resterende diepte van circa 25 centimeter tevoorschijn (afbeelding 2), waarin zes nieuwe goudstukken, een gouden ring en stukken hakzilver werden aangetroffen. Oorspronkelijk zal de gehele schat in deze kuil zijn begraven, maar in recente tijd is het bovenste deel ervan verploegd waardoor een aantal munten in de bouwvoor terecht kwam. Belangrijk is dat in de kuil geen resten zijn gevonden van aardewerk of een andere verpakking waarin het edelmetaal oorspronkelijk was gedeponeerd. Hoewel een (verloren gegaan) omhulsel van organisch materiaal niet kan worden uitgesloten, lijkt het er toch op dat de munten en het hakzilver los in de kuil zijn geplaatst.

Belangrijk is dat buiten bovengenoemde kuil ieder spoor van (laat-)Romeinse bewoning in het opgegraven vlak ontbreekt. Er werden alleen enkele kuilen en grepels van prehistorische en laatmiddeleeuwse datering aangetroffen. Ook de door plaatselijke amateurarcheologen op de aangrenzende akkers verzamelde oppervlaktevondsten wijzen uit dat Romeinse bewoning hier volledig ontbreekt. Deponering van de schat in een nederzetting, een grafveld, of een heiligdom kunnen we daarmee uitsluiten. Het lijkt hier te gaan om een eenmalige depositie op een off-site locatie. Op de AHN is zichtbaar dat de schat is begraven op het uiteinde van een hoger gelegen landtong, omgeven door moerassige laagten, respectievelijk het dal van de Rotherbeek in het westen en de laagte 'het Vulese' in het oosten (afbeelding 3). Mogelijk is de schat oorspronkelijk gedeponerd langs een doorgaande weg die de zandkoppen van het gebied volgde.

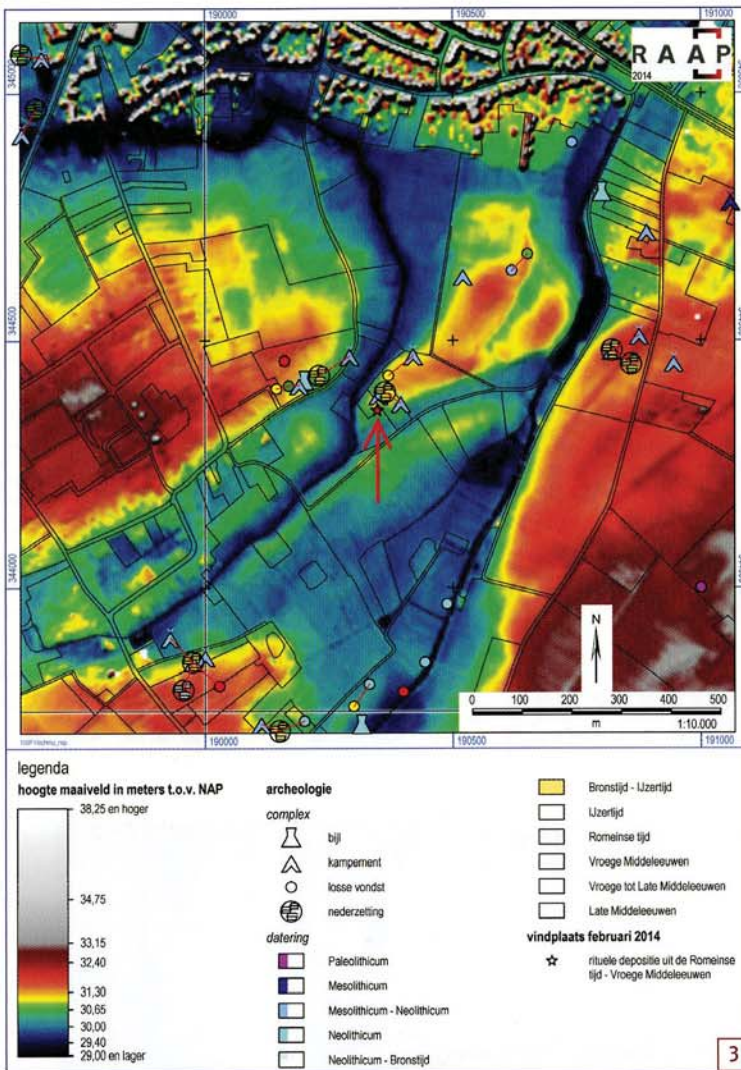
Beschrijving van de schat

Doordat tijdens de opgraving ook de bouwvoor systematisch met de metaaldetector is onderzocht, gaan wij ervan uit dat de schat thans compleet is geborgen. De samenstelling ziet er als volgt uit (afbeelding 1):

- twaalf gouden munten of solidi (afbeelding 4).
 De oudste stukken zijn van keizer Valentinianus I, >

1 Overzicht van de goudschat van Echt bestaande uit een ensemble van munten, een ring, een zilverbaar en fragmenten van zilveren vaatwerk.

2 Het opgravingsvlak te Echt met detailuitsnede van de kuil waarin de goudschat oorspronkelijk was begraven.

geslagen te Antiochië in de jaren 364-367 en zijn iets gesletten. De twee jongste munten zijn geslagen door keizer Constantijn III (407-411). Deze zijn vrijwel stempelfris, hetgeen betekent dat de schat kort na 411 zal zijn begraven;

- een onversierde gouden ring met een buitendiameter van 1,8 centimeter;
- een kleine zilverbaar met een lengte van 4,0 centimeter;
- negen stukken verknipt en verbogen zilver afkomstig van diverse stukken vaatwerk, waaronder tenminste drie schalen. Eén randfragment (afbeelding 5) is van een bord van exceptionele omvang en artistieke kwaliteit (zie onder).

Vergelijkbare goudschatten uit Nederland

De schat van Echt past in een opmerkelijke reeks vroeg-vijfde-eeuwse gouddepots uit de Nederrijnse grenszone van het Romeinse Rijk. Zij bestaan doorgaans uit een aantal solidi, al of niet gecombineerd met gouden sieraden. Het gaat om de muntschatten van Obbicht, Blerick, Venlo en Kessel,² Lienden en Dreumel in het Midden-Nederlandse rivierengebied,³ en

De vroeg-vijfde-eeuwse schat van Echt is de best gedocumenteerde laat-Romeinse goudschat van Nederland

Beilen en Velp-Het Laar ten noorden van de Rijn.⁴ In alle gevallen betreft het schatten waarvan weinig of geen informatie beschikbaar is over de precieze vondstlocatie en vondstcontext, en die steeds door niet-archeologen zijn verzameld. Echt is de enige schat waar een controleopgraving kon worden uitgevoerd waardoor dit nu de best gedocumenteerde laat-Romeinse goudschat is in Nederland.

Constantijn III en de chaos van de vroege vijfde eeuw

Vaak wordt het rampjaar 406 als einddatum gezien van het Romeinse gezag in het Rijnland; Germaanse groepen trokken toen massaal de Rijn over nabij Mainz en drongen diep in Gallië door. Het Nederrijnse gebied lijkt hier echter minder door getroffen en hier kon het Romeinse gezag zich wat langer handhaven. De usurpator, later medekeizer, Constantijn III, die in 407 vanuit Engeland Gallië binnentrok en daar tot 411 heerste, speelt daarbij een bijzondere rol.⁵

Volgens de Byzantijnse historicus Zosimus zou Constantijn III de Romeinse Rijn grens weer veilig hebben gemaakt tegen Germaanse indringers. Het waarheidsgehalte van dit bericht werd door archeologen zeer in twijfel getrokken, aangezien bij de limesforten geen aanwijzingen zijn gevonden voor nieuwe vroeg-vijfde-eeuwse activiteiten. Herstel van de grensverdediging hoeft echter niet per se te gebeuren door het stationeren van reguliere Romeinse troepen in de castella. De geschiedschrijvers Orosius, Zosimus en Gregorius van Tours berichten ons dat Constantijn III het probleem met de opringerige Germanen vooral oploste door

met de geldbuidel te zwaaien en allianties te sluiten met Germaanse leiders aan beide zijden van de Rijn. Hij behandelde de Germaanse groepen als foederati (bondgenoten), zond hen gezanten, kocht hun militaire steun en gebruikte deze voor de verdediging van de grenszone tegen nieuwe Germaanse indringers en ter versterking van zijn eigen leger in Gallië. Het gaat hier dus om een strategie waarbij de handhaving van het Romeinse gezag in de Rijn grens niet langer gebaseerd was op een directe controle door het reguliere leger, maar op een indirecte controle via vrij autonome groepen Germaanse foederati.

De begraver van de schat van Echt was hoogstwaarschijnlijk lid van een Germaanse krijgersgroep die in het leger van Constantijn III had gediend. Het goud en zilver had hij verkregen als beloning voor zijn diensten, ofwel rechtstreeks van de Romeinse overheid ofwel indirect via een Germaanse oorlogsleider. De schat zal zijn begraven kort na 411 in de crisis die ontstond na de nederlaag van Constantijn in Zuid-Gallië. Een nieuw geformeerde legermacht van Germaanse bondgenoten was onderweg naar hem, maar kwam te laat om zijn dood te voorkomen. Vervolgens werd de legermacht door de usurpator Jovinus (411-413) ingezet om de keizerstroon te verwerven. Na het uitblijven van nieuwe betalingen en wellicht onder druk van nieuwe Germaanse invallen, lijken de oorspronkelijke Germaanse bondgenoten van Constantijn III hun woongebieden langs de Nederrijn en Maas weer grotendeels te hebben verlaten. Misschien hangen de religieus geïnspireerde gouddeposities in de Rijn grens samen met het vertrek van Germaanse groepen van hun (tijdelijke) woonplaats.

Zoals gezegd, past de schat van Echt in de opvallend rijke horizon van goudschatten en losse gouden munten uit de eerste helft van de vijfde eeuw zowel ten noorden als ten zuiden van de Rijn in Nederland en het aansluitende Duitsland (afbeelding 6). Daartoe

5

RESTAURA 50 MM LMV 793

RESTAURA 50 MM

behoren schatvondsten met alleen munten (Obbicht, Lienden), schatten met een combinatie van munten en halsringen (Beilen, Velp-Het Laar, Dortmund), met alleen gouden halsringen of medaillons (Olst, Rhenen, Velp-Hervormde Kerk), met munten en een verzilverde >

6

- 3 Landschappelijke situering van de vondstplek van de goudschat van Echt.
- 4 Gouden munten van de keizers Valentinianus I, Valentinianus II, Theodosius en Constantijn III uit de schat van Echt.
- 5 Randfragment en replica van een vergulde zilveren schaal met een oorspronkelijke diameter van circa 70 centimeter en een gewicht van zeker 5 kilo.
- 6 Verspreidingskaart van goudvondsten uit het begin van de vijfde eeuw in Nederland en omgeving. a/A: periode 395-413. b/B: periode 425-456. a/b: losse solidi. A/B: muntschatten. C: schatvondsten met gouden sieraden.

helm (Kessel), en nu dan in Echt met een combinatie van munten en hakzilver.⁶ De spreiding van al deze goudvondsten reflecteert ultieme pogingen van het Romeinse gezag om vooral de Maas- en de Rijnvallei te controleren en zo greep te krijgen op de gehele Nederrijnse grenszone.

Qua datering laten zich twee generaties laat-Romeinse goudschatten onderscheiden. Uit de datering van de munten blijkt dat het overgrote deel van dit goud en zilver hier in het eerste decennium van de vijfde eeuw in circulatie is gebracht, en met name ten tijde van Constantijn III. Alle genoemde schatten bevatten een sluitmunt van Arcadius (383-408), Honorius (395-423) of Constantijn III (407-411). Significant is dat vrijwel alle munten van Honorius geslagen zijn vóór 410. Oudere schatten komen in de grenszone niet voor, al bevatten voornoemde schatten vaak wel oudere munten vanaf Valentinianus I (364-375), die toen blijkbaar nog circuleerden. Een tweede, veel kleinere groep schatvondsten is onder Valentinianus III (425-455) in de bodem begraven. De schat Velp-Het Laar met onder meer een medaillon van Galla Placidia en de verdwenen schat van Xanten met meer dan 400 solidi zijn de bekendste voorbeelden van deze jongere horizont.⁷

Kapot gehakt zilveren vaatwerk: door wie en waarom?

Echt is de eerste schat in Nederland met een combinatie van gouden munten en hakzilver. Het hakzilver is afkomstig van diverse schalen. Eén opgerold randfragment toont fraaie graveringen. In het atelier van Restaura is van dit stuk – na zorgvuldige reiniging – een replica vervaardigd, zodat we een goed beeld hebben van de oorspronkelijke vorm en decoratie (afbeelding 5). We zien een paard met ruiter die – nog net zichtbaar – in zijn rechterhand het uiteinde van een speer vasthoudt. Het steigerende paard lijkt een roofdier (leeuw?) te vertrappen. Langs de parelrand bevindt zich een vergulde band en ook de gegraveerde figuren zijn verguld. Ongetwijfeld betreft het hier de voorstelling van een jachtscène. De complete schaal moet een kolossale omvang hebben gehad: op basis van het randfragment komen we uit op een gereconstrueerde diameter van circa 70 centimeter en een gewicht van zeker 5 kilo. Onderzoek door Restaura middels XRF (x-ray fluor-

7

Infignia cum illustribus Gemis Lazpeticis

escence) toonde aan dat het om 99 procent zuiver zilver gaat.

Dergelijke extreem grote en rijk versierde zilveren schalen waren echter in het laat-Romeinse rijk niet ongewoon, blijkens enkele compleet bewaard gebleven exemplaren.⁸ Dit vaatwerk had primair een representatieve functie als statussymbool van de hoogste elite. Tevens fungeerde het als een geschenkobject van het hoogste niveau, waarvan ook de keizer zich bediende in zijn diplomatieke verkeer met lagere overheden, en wellicht ook met Germaanse leiders in de grenszone. De *Notitia Dignitatum* (een belangrijk rijksdocument over de organisatie van het Romeinse staatsapparaat rond 400) vermeldt het bestaan van speciale functionarissen belast met het doen van schenkingen namens de keizer; hun embleem toont zakken gouden munten alsook grote zilveren(?) schalen gevuld met goudstukken, met op de achtergrond een tafel met de voorstelling van de keizer (afbeelding 7). Het is een interessante hypothese dat de schaal van Echt oorspronkelijk uit de keizerlijke thesaurus afkomstig was en als diplomatiek geschenk is gebruikt. Hoe kan nu, tegen deze achtergrond, het kapot knippen van zo'n kostbaar stuk worden begrepen?

Aangezien schatten met laat-Romeins hakzilver vooral bekend zijn uit gebieden buiten het Romeinse rijk, namen onderzoekers aanvankelijk aan dat 'barbaarse groepen' verantwoordelijk waren voor het verknippen van het vaatwerk; voor hen telde immers alleen de zilverwaarde. De huidige opinie is echter dat het gebruik van hakzilver in Romeinse context is ontstaan en in het laat-Romeinse rijk een vrij normale praktijk was, vooral bij de betaling van soldaten.⁹ Dit hing zeker samen met het ontbreken van een stabiele, hoogwaardige zilvermunt, waardoor men de zilverwaarde niet meer

7 Embleem van keizerlijke functionarissen belast met het doen van schenkingen namens de keizer, afkomstig uit de *Notitia Dignitatum*, rond 400 na Christus. De voorstelling toont een scène waarin zakken gouden munten en grote zilveren schalen staan uitgesteld voor een tafel met daarop een beeltenis van de keizer.

Het hakzilver uit Echt is waar- schijnlijk in Romeinse context verknipt en gebruikt voor betaling- gen aan Germaanse soldaten

uitdrukte in aantallen munten, maar in zilvergewicht. Tegen deze achtergrond denken wij dat het hakzilver uit Echt al in Romeinse context is verknipt en samen met de gouden munten is gebruikt voor betalingen aan Germaanse soldaten in de grenszone. Echter voor een topstuk als de vergulde schaal uit Echt is ook een ander scenario denkbaar; de schaal zou in complete toestand als diplomatieke gift aan een Germaanse oorlogsleider kunnen zijn overhandigd, waarna deze de schaal liet verknippen om zijn volgelingen te kunnen begiftigen. Ter illustratie: alleen al met het verknippen van de grote schaal van Echt konden zeker honderd soldaten met een stuk zilver worden beloond!

Wetenschappelijke betekenis

De goudschat van Echt is een vondst met een bijzonder verhaal. Hij vormt een uniek document voor de laatste fase van het Romeinse gezag in Nederland. De wetenschappelijke betekenis schuilt in het feit dat de schat compleet is geborgen en de archeologische context goed bekend is. Uniek voor ons land is de gecombineerde samenstelling van gouden munten en fragmenten van zilveren vaatwerk. Verder constateren wij dat de vondst van Echt past in een schathorizont die een duidelijke piek vertoont in het begin van de vijfde eeuw. Er moet toen sprake zijn geweest van een kolosale drain van goud en zilver van het Romeinse centrum naar de barbaarse periferie in het kader van wanhopige pogingen de grensverdediging in stand te houden en tegelijk troepen te rekruteren voor het leger. De opmerkelijke concentratie goudschatten in deze periode lijkt vooral verbonden met ultieme pogingen van keizer Constantijn III om opnieuw greep te krijgen op de grensverdediging in de Nederrijnse regio en met de chaos die ontstond na de ineenstorting van Constantijns gezag in 411. In die zin reflecteert de schat van Echt de economische en militaire crisis van het laat-Romeinse rijk.

Noten

- 1 Het onderzoek van deze schat was mogelijk door een unieke samenwerking van vele partijen. Allereerst danken wij de grondeigenaar Ger Boonen voor zijn ruimhartige medewerking. Amateurarcheoloog Nelis Bougie heeft het belang van de eerste vondsten onderkend en contact opgenomen met Jan

Roymans (RAAP Archeologisch Advies), die vervolgens het veldwerk coördineerde. De gemeente Echt-Susteren trad op als bevoegd gezag en heeft samen met de provincie Limburg en de Rijksdienst voor het Cultureel Erfgoed het onderzoek financieel gesteund. Restaura (Haalen) verzorgde de reiniging en conservering van de vondsten. De financiële middelen hiervoor werden geleverd door het Limburgs Museum (Venlo), dat de schat inmiddels heeft verworven en tentoongesteld. Dankzij inspanningen van Jan Roymans en de gemeente Echt-Susteren zal een kunstwerk met toelichting op de schat in de buurt van de vindplaats worden geplaatst.

- 2 Obbicht: Bloemers (1969). Kessel of 'Maasvallei': Prins (2000). Venlo 1675: NUMIS. Blerick: ongepubliceerd.
- 3 Lienden-Den Eng: Kist (1846), 426. Werkendam 1919 in NUMIS.
- 4 Beilen: Waterbolk en Glasbergen (1955) en Zadoks-Josephus Jitta (1955). Velp-Het Laar: Beliën (2008).
- 5 Heidinga (1990), 14-19, Hoffmann (1995), Drinkwater (1998) en Quast (2009).
- 6 Aanvulling op de noten 2 t/m 4. Velp-Hervormde Kerk: Jansen (1852). Olst: Braat (1954). Dortmund: Berghaus (1986).
- 7 Velp-Het Laar: Beliën (2008). Xanten: *Bonner Jahrbücher* 151 (1951), 250.
- 8 Cahn en Kaufmann-Heinmann (1984) en Guggisberg (2003).
- 9 Guggisberg (2013) en Painter (2013).

Literatuur

- Beliën, P. (2008), 'Symbols of power. The Velp 1715 hoard', in: F. Reinert (red.), *Moselgold. Der römische Schatz von Machtum. Ein kaiserliches Geschenk*, Luxemburg (tentoonstellingscatalogus)
- Berghaus, P. (1986), 'Dortmund', in: *Reallexikon der Germanische Altertumskunde* 6, 124-127
- Bloemers, J.H.F. (1969), 'Ein spätromischer Goldmünzenfund aus Obbicht, prov. Limburg', in: *Berichten van de Rijksdienst voor het Oudheidkundig Bodemonderzoek* 19, 73-80
- Braat, W.C. (1954), 'Les colliers d'or germaniques d'Olst (Prov. d'Overijssel)', in: *Oudheidkundige Mededelingen van het Rijksmuseum van Oudheden te Leiden* 35, 1-7
- Cahn, H.A. en A. Kaufmann-Heinmann (1984), *Der spätromische Silberschatz von Kaiseraugst*, Derendingen (Basler Beiträge zur Ur- und Frühgeschichte 9)
- Drinkwater, J.F. (1998), 'The usurpers Constantine III (407-411) and Jovinus (411-413)', in: *Britannia* 29, 269-298
- Guggisberg, M.A. (2003), *Der spätromische Silberschatz von Kaiseraugst. Die neuen Funde*, Augst (Forschungen in Augst 34)
- Guggisberg, M.A. (2003), 'Silver and donatives: non-coin exchange within and outside the Roman empire', in: F. Hunter en K. Painter (red.), *Late Roman silver. The Traprain treasure in context*, Edinburgh, 193-212
- Heidinga, H.A. (1990), 'From Kootwijk to Rhenen. In search of the elite in the Central Netherlands in the Early Middle Ages', in: J.C. Besteman, J.M. Bos en H.A. Heidinga (red.), *Medieval archaeology in the Netherlands. Studies presented to H.H. van Regteren Altena*, Assen/Maastricht (Studies in Prae- en Protohistorie 4), 9-40
- Hoffmann, D. (1995), 'Edowech und Decimus Rusticus', in: *Arculiana Festschrift zum 65. Geburtstag von Hans Bögli*, Avenches, 559-568
- Jansen, L.J.F. (1852), 'Over de gouden halsbanden en ringen te Velp bij Arnhem gevonden', in: *Bijdragen voor Vaderlandsche Geschiedenis en Oudheidkunde* 8, 161-180
- Kist, N.C. (1846), 'Geschiedenis der Christelijke kunst. Iets over de hier te lande kortelings ontdekte Middeleeuwse muurschilderingen, bijzonder over die in de Pieters-Kerk te Leiden', in: N.C. Kist en H.J. Rooyards (red.), *Archief voor Kerkelijke Geschiedenis inzonderheid van Nederland 17/Nederland Archief voor Kerkelijke Geschiedenis* 6, Leiden, 419-476
- Painter, K. (2013), 'Hacksilver, a means of exchange?', in: F. Hunter en K. Painter (red.), *Late Roman silver. The Traprain treasure in context*, Edinburgh, 215-242
- Prins, J. (2000), 'The "fortune" of a late-Roman officer. A hoard from the Meuse valley (Netherlands) with helmet and gold coins', in: *Bonner Jahrbücher* 200, 309-328
- Quast, D. (2009), 'Velp und verwandte Schatzfunde des frühen 5. Jahrhunderts', in: *Acta et Archaeologica* 41, 207-230
- Waterbolk, H.T. en W. Glasbergen (1955), 'Der spätromische Goldschatz von Beilen', in: *Palaeohistoria* 4, 81-101
- Zadoks-Josephus Jitta, A.N. (1955), 'Der spätromische Goldschatz von Beilen II: the coins', in: *Palaeohistoria* 4, 103-111